GLOBAL PUBLIC SPHERE AND JUSTIFICATION OF THE RELIGIOUS DISCOURSE

Ion Cordoneanu, Prof., PhD, "Dunărea de Jos" University of Galaţi

Abstract: Even if the modern societies separates the state and religion, and ensures the freedoms and the rights on the individual, religion became a private matter but its special importance cannnot be overshadowed in the modern world. Religion cannot be replaced, or limited, either the metaphisics, neither antropology (Feuerbach), science (Compte), social emancipacion (Marx), cultural evolutions (Nietzsche) or mentl individual processes (Freud). As a consecquences, Habermas believe that the evolutions of this sub-systems of the society must remain united and form a whole. He advocates for communication between philosophical ideas, politics, arts and religion. The german philosopher argues that religion was overtaken by globalization of markets. According to Habermas, religion should not be regarded through the eyes of the media; the latter uses simplified data and distorting the meaning and purpose of religion. He defends the efforts to develop theological discourse in the experience of our time, and sustain the side of those intellectuals promoting an educated debate responsible and permeated by the gravity of the religious subjets.

Keywords: global public sphere, religious discourse, globalization, intellectuals, Habermas.

Habermas avea în vedere, încă din anii 60, „religia ca parte a dinamicii societăţii moderne"[1] şi reclama, la rândul său, necesitatea reconceptualizării relaţiei dintre filosofie şi religie din perspectiva lărgirii cadrului instituţional al democraţiei[2], perspectivă din care trebuie reinterpretat conceptul parteneriatului dintre filosofie şi religie şi a religiilor între ele. Toleranţa însăşi, una dintre valorile fundamentale ale democraţiei liberale, este un concept întemeiat ca recunoaştere a drepturilor la religie, prin Edictul de toleranţă dat de împăratul Iosif al II-lea în 1782.

Tema majoră a secularizării este abordată de către Habermas din perspectiva gânditorului care înţelege că discursul religios trebuie să aibă locul său bine determinat într-o societate seculară în care conştiinţa religioasă acceptă premisele statului raţional, fără ca ea însăşi să fie limitată în exercitarea propriei identităţi. În contextul provocărilor pe care le ridică o raţiune secularizată, acelaşi context în care terorismul se alimentează din fanatismul religios sau în care raţiunea însăşi este producătoare de derapaje de ordin moral, teologul german acceptă că există *patologii ale religiei* şi *patologii ale raţiunii*, iar religia şi raţiunea ar trebui să se limiteze reciproc: „Aş vorbi despre o necesară corelaţionalitate între raţiune şi credinţă, raţiune şi religie, care sunt chemate la o purificare reciprocă şi la o reasanare mutuală şi care au nevoie una de alta şi trebuie să se recunoască una pe alta"[3].

1. Sfera publică şi teoria societăţii actuale

Dacă este un domeniu unde tezele lui Habermas continuă să aibă astăzi un impact major şi să alimenteze încă cercetarea, acela este *teoria normativă a democraţiei*. Ceea ce azi în filosofia politică anglo-saxonă se numeşte "democraţie deliberativă" pare a se alinia la modelul de spaţiu public şi decizii colective inspirat din opera habermasiană. Pentru cei care se plasează direct în filiaţia lui Habermas sau încearcă aplicarea modelului teoretic inspirat de el, deliberarea este alternativa la democraţiile contemporane centrate pe confruntarea intereselor reglate de alegeri. Ceea ce se constituie drept critică a practicilor democratice vizează, în plus, massmedia şi sondajele de opinie, considerate incapabile de a crea condiţiile acestei discuţii colective, deschise unui număr din ce în ce mai mare de

BDD-V8 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:49:30 UTC)

participanţi şi determinată de *forţa celui mai bun argument*. Această problematică are în centrul ei reexaminarea noţiunii de "public" şi fundamentele a ceea ce trebuie să fie opinia publică într-o societate democratică.

Problema centrală a *teoriei societăţii actuale* o reprezintă relaţia dintre societate şi stat şi se originează în întrebarea privind "condiţiile şi măsura în care politica de stat este derivată din consensul exprimat liber al cetăţenilor care discută şi tratează public"[4]. De aici interesul lui Habermas pentru problematica "sferei publice" în semnificaţia modernă a noţiunii[5].

Profilându-se în filosofia socială ca un critic al *vieţii politice* în care persoanele sunt considerate obiecte de manipulat şi al democraţiilor "plebiscitar-autoritare", Habermas promovează "democraţia socială" în care baza deciziilor pentru viaţa socială o constituie consensul liber exprimat al cetăţenilor care discută şi iau decizii. Din această perspectivă, Habermas va încerca să expliciteze relaţia dintre stat şi "opinia publică" în societatea occidentală într-o lucrare fundamentală şi astăzi pentru analiza parlamentarismului, *Schimbarea structurală a sferei publice* (1962).

Deşi în abordarea temei Habermas procedează socio-istoric, totuşi demersul său are un profund caracter normativ. Scopul studierii declinului spaţiului public burghez este de a dezvolta un concept normativ al democraţiei plecând de la descrierea tipului ideal al medierii pe care sfera publică o realizează între stat şi societate civilă. Sfera publică este un forum critic, un tribunal al raţiunii înaintea căruia puterea trebuie să legitimeze regulile pe care le emite şi se supune voinţei populare luminate care se formează în manieră discursivă în discuţiile politice care au loc atât în discuţiile din saloane şi cafenele cât şi în massmedia[6]. Modelul discursiv al formării opiniei publice luminate are în centrul său conceptul de libertate – care şi constituie în mod automat contextul în care se derulează procesul de raţionare şi discuţie între persoane autonome. Acest model pune limite puterii absolute obligând-o să ţină seama de exigenţele societăţii civile.

În altă parte[7], Habermas susţine că societăţile capitaliste avansate se îndreaptă către o criză – o criză de legitimare şi motivare provocată de ciocnirea dintre stabilitatea ordinii capitaliste şi contradicţia pe care o constituie aproprierea privată a bogăţiei publice. Deşi criza se originează în sistemul economic, „Habermas estimează că ea nu va deveni o ameninţare pentru stabilitatea sistemului, decât dacă se va deplasa ca să zicem aşa dinspre sistemul economic către sistemul politic şi, de aici, către sistemul socio-cultural"[8].

2. Societatea seculară şi crizele ei

În conformitate cu modelul descriptiv al „societăţii actuale", în care se pot distinge în mod clar câteva sub-sisteme (economic, administrativ, de legitimare, cultural), Habermas întreprinde identificarea tendinţelor de criză specifică sistemelor delimitate: tendinţa de criză economică; tendinţa de criză de raţionalitate; tendinţa de criză de legitimare; tendinţa de criză de motivaţie[9]. Habermas nu exclude ca această *criză economică* să fie amortizată într-o manieră permanentă de combinaţia dintre o politică neomercantilistă a statului şi o politică neocorporatistă a asociaţiilor, dar numai astfel încât imperativele contradictorii ale reglementărilor impuse prin constrângerea exploatării de capital dau naştere unei tendinţe de criză a sistemului politic.

Criza de raţionalitate este o criză economică deplasată. Intervenţia sporită a statului în vederea stabilizării condiţiilor de valorizare a capitalului şi a compensării consecinţelor producţiei private astfel încât instituţionalizarea politică a compromisului între clase riscă să supraîncarce aparatul de stat şi să-l antreneze într-o „criză a gestiunii crizei": pe de o parte, expansiunea crescândă a structurilor administrative riscă să pună problema neguvernabilităţii datorită supracomplexităţii; pe de altă parte, creşterea bugetului de stat

BDD-V8 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:49:30 UTC)

riscă să videze propriile vistierii şi să antreneze o inflaţie permanentă. Dacă sistemul politic nu reuşeşte să asigure într-o manieră satisfăcătoare scopurile reglementării crizei economice, tendinţa către o criză a raţionalităţii s-ar putea transpune, printr-un aparat de stat dezorganizat, în tendinţa către o criză de legitimitate.

În timp ce criza de raţionalitate este o criză a *output*-urilor sistemului politic, *criza de legitimitate*, care afectează integrarea socială, este o criză a *input*-urilor sistemului politic. Un sistem politic slăbit nu poate obţine loialitatea şi asentimentul masselor de care are nevoie pentru a putea funcţiona, astfel încât libertatea sa de a acţiona se restrânge atunci când ea ar trebui să se dezvolte. Raţiunea pentru care sitemul socio-cultural tinde către o criză a identităţii este următoarea: intervenţia crescândă a statului în sferele existenţei (muncă, sănătate, educaţie) va fi plătită cu o demistificare crescândă a caracterului pseudo-natural a destinului social.

Deciziile politice trebuie legitimate. Deoarece ele sunt luate nu în funcţie de interese universale, ci în conformitate cu interesele private, riscul de a exploda „contradicţia fundamentală a capitalismului" devine real. Confruntat cu o asemenea situaţie, sistemul politic poate recurge la reglementarea scopurilor sale normative printr-o planificare ideologică a conştiinţei publice (Luhmann), dar, în opinia lui Habermas, o astfel de manipulare a legitimităţii de către stat este autodistructivă.

Pentru Habermas, semnificaţia normelor lăsate moştenire de către tradiţie face parte din condiţiile culturale periferice de menţinere a sistemului politic. Aria de acţiune a administraţiei este limitată, deoarece ea nu poate produce noi tradiţii culturale; ea poate, cel mult, să utilizeze sau să manipuleze tradiţiile existente. Însă, această manipulare tradiţiilor existente prin intermediul sistemului politic este contraproductivă, din următoarele motive: a) utilizarea strategică a tradiţiilor culturale – care nu pot fi reproduse decât într-o lume comunicaţională, le distruge conţinutul, deci forţa lor de legitimare; b) această planificare determină naşterea conştiinţei caracterului contingent al normelor şi valorilor tradiţionale. Odată ce a fost distrus caracterul lor spontan şi pseudo-natural, ele devin obiect de discuţie publică care, pe termen lung, le face caduce, chiar dacă ele sunt indispensabile pentru satisfacerea nevoii crescânde de legitimitate a statului.

În măsura în care motivaţiile depind de norme şi valori, criza de legitimitate îţi găseşte perechea într-o criză a motivării. Teza *crizei de motivare* prezintă două aspecte: a) structurile motivaţionale de care depinde stabilitatea societăţilor capitaliste avansate (sindromul privatismului civic – sau al apatiei politice, al privatismului familial sau profesional – viaţa orientată către familie, consum şi carieră profesională) sunt minate de eroziunea tradiţiilor culturale burgheze şi preburgheze; b) logica dezvoltării structurilor conştiinţei exclude ideea că se pot identifica echivalente funcţionale în raport cu tradiţiile burgheze epuizate. Elementele reziduale ale acestor tradiţii care au încă putere de motivare (ştiinţa, arta, morala universalistă) nu reproduc sindroamele privatismului; în măsura în care ele încorporează o preocupare universalistă şi o exigenţă critică, ele contribue mai degrabă la subminarea lor.

La întrebarea privitoare la modul în care aceste crize marchează în mod decisiv „societatea actuală", Habermas a răspuns în mod riguros tot în *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*, sub forma unei "diagnoze riguroase"[10]: a) societăţile capitalismului târziu sunt periclitate de cel puţin una dintre tendinţele de criză posibile; b) odată cu intervenţia statului în economie, crizele nu mai au caracterul istorico-natural de odinioară; c) aceste crize au tendinţa să se manifeste "de jos în sus", către sistemul socio-cultural, care trebuie să creeze motivaţii suficiente pentru politica promovată; d) diminuarea generării de sens este de ne-evitat – această situaţie determină substituirea sensului cu consumul stimulat;

BDD-V8 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:49:30 UTC)

Depăşirea crizei de motivare poate avea loc numai dacă se asigură legitimarea normelor „raportată la adevăr”. În opinia lui Andrei Marga, acest moment al raportării la adevăr îl înscrie pe Habermas în discuţia referitoare la condiţiile adevărului unei legitimări: „Soluţia (...) prin care Habermas marchează un moment nou, cu siguranţă original, în istoria problemei legitimării constă în solicitarea *recursului la normele de bază ale discursului raţional*, pe care le presupunem la fiecare discurs, deci şi în *discursurile practice*, drept cadru al legitimării normelor”[11].

În acest context teoretic presupus de problematica „societăţii actuale” şi a crizei de motivaţie, putem integra coerent demersul habermasian al re-evaluarii religiei ca parte a dinamicii societăţii moderne europene[12].

3. Religia în societatea globală

În Introducerea la *Sfera publică*, Habermas afirma: „Poziţia Bisericii se schimbă în funcţie de Reformă; legătura cu autoritatea divină pe care ea o reprezintă, religia devine o chestiune privată. Ceea ce s-a numit libertate religioasă asigură, din punct de vedere istoric, prima sferă de autonomie privată; Biserica însăşi îşi continuă existenţa ca un corp social printre altele, cu statut juridic”[13].

Mai târziu, după *Theorie des kommunikativen Handelns* (1981), va arăta că subsumând dezvoltarea religiei sub sintagma de privatizare a conţinuturilor de credinţă, deşi, din punct de vedere al dreptului religia este o chestiune privată, prezenţa ei în lumea modernă nu este nicidecum epuizată[14].

Habermas observă că analiza fenomenului religios în societatea globală nu poate lua drept punct de plecare perspectiva mass-media care manipulează date simplificate, revenind inelectualilor rolul de a asuma o dezbatere caracterizată de autenticitate şi gravitate: „Filosoful apără demersurile de elaborare a discursului teologic la nivelul experienţei timpului nostru şi este de partea acelor intelectuali care promovează o dezbatere instruită, pătrunsă de gravitatea subiectelor religioase şi responsabilă”[15].

În rândul intelectualilor publici ideea că religia cunoaște un reviriment evident este acceptată ca premisă fundamentală pornind de la care este inițiată orice dezbatere privitoare la rolul pe care trebuie să-l aibă în societatea globală. Or, această premisă se naște din perspectiva habermasiană a legitimității prezenței discursului religios, alături de celelalte (economic, politic, cultural) într-o lume pe cât de diversă, pe atât de interconectată. Din această perspectivă, Habermas și-a îndreptat atenția și asupra problemei izolării formelor spirituale ale vieții unele de altele, afirmând că evoluțiile acestor subsisteme ale societății trebuie să rămână unite și să formeze un întreg: „Deoarece constelațiile ce cuprind politica, arta și religia se schimbăastăzi în mod semnificativ, rețelele de comunicare peste granițele deja definite ale domeniilor dobândesc o surprinzătoare valoare seismografică”[16].

În opinia lui Habermas, creștinismul se confruntă cu o situație particulară. Deși catalizatoare a procesului de naștere a modernității care își are în tradiția iudeo-creștină unul dintre părinți[17], religiei nu i se mai poate acorda rolul deținut cândva, fiind depășită de globalizarea pieței: „în această nouă situație creștinismul mai curând provocat de această nouă infrastrusctură, într-o măsură mai mare decât oricare altă formă a spiritului obiectiv”[18].

Din perspectiva structurării unui nou tip de discurs religios, Habermas aduce în discuție problema transmiterii religiei de la o generație la alta. Dacă religiile revelate ne-au fost prezentate în formele dogmatice ale învățăturilor ajungând astăzi la noi ca o teologie sistematică, ”în societățile moderne învățăturile religioase trebuie să se afirme în concurență cu alte forțe ale credinței și cu alte pretenții de adevăr. Ele nu se mai mișcă într-un univers închis, care este guvernat de adevărul propriu, considerat drept absolut. Orice proclamație

BDD-V8 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:49:30 UTC)

întâlnește astăzi diferite adevăruri de credință și, în același timp, scepticismul unei cunoștințe științifice profane, ce își datorează autoritatea socială failibilității acceptate și un proces de învățare susținut de revizia durabilă. Dogmatica religioasă și conștiința credinciosului trebuie să aducă sensul ilocuționar al vorbirii religioase, considerarea drept adevăr a unui enunț religios, în acord cu ambele ordini de fapte. Orice confesiune trebuie să se pună în relație cu enunțurile concurente ale altor religii, precum și cu pretențiile științei și ale bunului-simț secularizat, semipreștiințific"[19].

În acest context, Habermas accentuează pe ideea conlucrării dintre diferitele religii, insistând asupra faptului că în zilele noastre fiecare religie trebuie să fie receptivă la celelalte confesiuni, afirmarea uneia sau a alteia făcându-se numai prin concurență. Reprezentanții fiecăreia dintre religii trebuie să înțeleagă că este necesară o lărgire a orizonturilor deoarece religiile și învățăturile religioase nu se mai învârtesc într-un cerc propriu și închis, consecințele fiind evidente și în ceea ce privește specificitatea temelor abordate din perspectivă religioasă.

Concluzii. Care rămâne locul religiei în societatea globală?

Preocuparea lui Habermas este aceea dacă statul constituțional poate garanta presupozițiile normative din care el însuși se hrănește, de vreme ce originile lor stau într-o altă instanță pe care secularizarea este dispusă să o ignore? În acest sens, Habermas afirmă că statul secularizat are nevoie de o alianță cu o altă forță influentă în societatea modernă pentru a se putea susține: "O ordine constituțională complet pozitivată ar avea nevoie de religie sau de o altă forță de susținere, cu titlu de garanție cognitivă, pentru a-și fonda validitatea"[20]. Tocmai de aceea, discursul religios în conținuturile sale etice își justifică pe deplin existența. Virtuțile politice aparțin socializării și consolidării practicilor și a modurilor de gândire ale unei culturi politice liberale. Încurajarea cetățenilor de a participa la formarea opiniei și voinței publice vine din dorința de a se duce o viață etică și din formele trăite de viață culturală. Pentru ca acest comportament al cetățenilor să fie posibil, astfel ajungându-se la o solidaritate cetățenească este nevoie neaparată de o limbă comună, de o conștiință activă și nu în ultimul rând, ceea ce poate este cel mai important, de un fundal religios.

Note

1. vezi Andrei Marga, *Premisele unei dezbateri epocale…*, în J. Habermas, J. Ratzinger, *Dialectica secularizării. Despre raţiune şi religie*, Editura Biblioteca Apostrof, Cluj, 2005 (traducere de Delia Marga, Introducere de Andrei Marga), p. 15.

2. *idem*, p. 29. Aceasta reprezintă cea de-a doua direcţie; prima o reprezintă deconstruirea opticii filosofice a punctului de vedere epistemologic asupra religiei.

3. J. Habermas, J. Ratzinger, *Dialectica secularizării. Despre raţiune şi religie*, Editura Biblioteca Apostrof, Cluj, 2005 (traducere de Delia Marga, Introducere de Andrei Marga), p. 115.

4. Andrei Marga, *Filosofia lui Habermas*, Editura Polirom, Iaşi, 2006, p. 110.

5. Distincţia public – privat apare în Grecia antică, unde sfera polisului era denumita de *koine*, şi sfera privată de *oikos*/*idia*, cea dintâi fiind accesibilă şi comună cetăţenilor liberi, iar viaţa publică se desfăşura în *agora*. Pentru a avea o reprezentare cât mai exactă a ceea ce înseamnă spaţiul public în Grecia clasică, autori precum P. Lévêque şi P. Vidal-Naquet (*Clistene Atenianul. Eseu asupra reprezentării spaţiului şi timpului în gândirea politică greacă de la sfârşitul secolului al VI-lea până la moartea lui Platon*, Paris, Les Belles Lettres, 1964), ulterior valorificaţi de către Jean Pierre Vernant (*Mit şi gândire în*

BDD-V8 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:49:30 UTC)

Grecia antică, Meridiane, 1995, cap. „Spaţiul şi organizarea politică în Grecia antică"), au arătat că reformele instituţionale de la sfârşitul secolului al VI-lea au însemnat, în fapt, o instaurare a politicului în existenţa socială a vechilor greci. Interesul meu aici pentru Grecia este justificat de identitatea preocupărilor, atât ale modernilor, cât şi ale celor vechi, în ceea ce priveşte capacitatea comunităţilor de a participa la deciziile care privesc *polis*-ul. Cu alte cuvinte, dacă anticii căutau „cum să creeze un sistem instituţional care să permită unificare grupurilor umane separate încă prin statute sociale, familiale, teritoriale, religioase, diferite, cum să fie smulşi indivizii din vechile solidarităţi , din apartamentele lor tradiţionale, pentru a-i constitui într-o cetate omogenă, alcătuită din cetăţeni asemănători şi egali, având aceleaşi drepturi în a particpa la gestionarea treburilor obşteşti" (J.-P. Vernant, *op. cit.*, p. 288), acelaşi lucru preocupă şi pe cei moderni, în structurarea democraţiilor moderne.

6. FrédéricVanderberghe, *Une histoire critique de la sociologie allemande. Alienation et reification*, Édition de la Descouverte/M.A.U.S.S, Paris, 1988 (tome II: Adorno, Marcuse, Habermas), p. 187. Apelul la modelul grec la care recurge şi Vanderberghe nu este întâmplător. El afirmă că modelul discuţiei care susţine analiza lui Habermas este cel al *agora*-ei greceşti, în care oamenii se reuneau în contextul co-prezenţei fizice pentru a delibera în privinţa scopurilor politice. Însuşi Habermas, în *Teorie şi praxis* (1964), plecând de la distincţia dintre cele două concepte, opunea filosofiei sociale moderne, reprezentate de Hobbes (ce concepea politica drept ştiinţă), concepţia aristotelică în care politica este înţeleasă drept prelungire a eticii şi procedează *pedagogic*, „raportându-se la cerinţele *practice*, (în vreme ce) *filosofia socială* procedează *tehnic*, în felul în care se procedează cu obiectele pentru a le manipula" (Andrei Marga, *Introducere în filosofia contemporană*, Polirom, 2002, p. 298).

7. Habermas J. (1976). *Legitimation Crisis*. London: Heinemann. Vezi şi Raymond Plant, „Jürgen Habermas and the Idea of Legitimation Crisis", în *European Journal of Political Research* 10 (1982), p. 341-351.

8. Frédéric Vanderberghe, *op. cit.*, p. 245.

9. Descrierea acestor tendinţe, pe scurt, o voi face după Frédéric Vanderberghe, *op. cit.*, p. 246-248.

10. Răspunsul şi ceea ce ar putea constitui drept soluţie le urmăm după Andrei Marga, *Filosofia lui Habermas*, Polirom, 2006, p. 128-129.

11. Andrei Marga, *op. cit.*, p. 129.

12. *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (1962); trad. rom. *Sfera publică şi transformarea ei structurală. Studiu asupra unei categorii a societăţii burgheze*, Editura Comunicare.ro, 2005. traducere şi notă biobibliografică de Janina Ianoşi, 387 p.

13. J. Habermas, *Sfera publică*, ed. rom., p. 61.

14. cf. A. Marga, *op. cit.*, p. 343-344.

15. J. Habermas, J. Ratzinger, *op. cit.*, p. 23.

16. J. Habermas, J. Ratzinger, *op. cit.*, p. 18.

17. J. Habermas, J. Ratzinger, *op. cit.*, p. 20.

18. J. Habermas, J. Ratzinger, *op. cit.*, p. 20.

19. J. Habermas, J. Ratzinger, *op. cit.*, p. 21.

20. J. Habermas, J. Ratzinger, *op. cit.*, p. 85.

Bibliografie

Habermas, Jürgen, *Legitimation Crisis*, Heinemann, London, 1976.

Habermas, Jürgen, Ratzinger, Joseph, *Dialectica secularizării. Despre raţiune şi religie*, Editura Biblioteca Apostrof, Cluj, 2005.

Habermas, Jürgen, *Sfera publică şi transformarea ei structurală. Studiu asupra unei categorii a societăţii burgheze*, Editura Comunicare.ro, 2005.

BDD-V8 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:49:30 UTC)

Lévêque, Pierre, Vidal-Naquet, Pierre, *Clistene Atenianul. Eseu asupra reprezentării spaţiului şi timpului în gândirea politică greacă de la sfârşitul secolului al VI-lea până la moartea lui Platon*, Paris, Les Belles Lettres, 1964.

Marga Andrei, *Filosofia lui Habermas*, Editura Polirom, Iași, 2006.

Marga, Andrei, *Introducere în filosofia contemporană*, Polirom, 2002.

Plant, Raymond, „Jürgen Habermas and the Idea of Legitimation Crisis", în *European Journal of Political Research* 10 (1982), 341-352.

Vanderberghe, Frédéric, *Une histoire critique de la sociologie allemande. Alienation et reification*, Édition de la Descouverte/M.A.U.S.S, Paris, 1988.

Vernant, Jean Pierre, *Mit şi gândire în Grecia antică*, Meridiane, 1995.

BDD-V8 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:49:30 UTC)